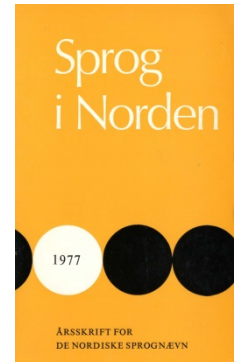

Sprog i Norden

Titel: Aktuelle problemer i islandsk sprogrøgt
Forfatter: Jakob Benediktsson
Kilde: Sprog i Norden, 1977, s. 33-42
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/issue/archive>

© Dansk Sprognævn

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Sprog i Norden (1970-2004) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Aktuelle problemer i islandsk sprogrøgt

Af *Jakob Benediktsson*

Moderne islandsk indtager som bekendt på flere måder en særstilling blandt de skandinaviske sprog. Lad mig straks i begyndelsen nævne nogle punkter som alle mere eller mindre har bidraget til at skabe problemer for islandsk sprogrøgt i nutiden.

1) Islandsk er et gammelt sprog, "et arkaisk idiom" kaldte Paul V. Rubow det for mange år siden. Det vil sige at sproget stort set har beholdt det oldislandske formsystem uden væsentlige ændringer, og at hovedmassen af det gamle ordforråd endnu er levende eller i det mindste forståelig, sådan at man endnu uden større besvær kan læse hele vor litteratur fra dens begyndelse, i hvert fald når den trykkes med normaliseret eller moderniseret retskrivning.

2) Netop dette faktum har været et af den islandske purismes stærkeste argumenter i dens stræben for at bevare sproget "rent", som man ofte siger. Det vil sige at purismens stræben har været at undgå optagelsen af fremmedord og erstatte dem med nydannelser. Den samme argumentation ligger bag bestræbelserne for at bekæmpe alle ændringer i det gamle formsystem, selv ændringer der for længst har vundet indpas i det talte sprog.

3) Som følge heraf har de skolegrammatikker man har brugt her i landet, været meget konservative i deres opbygning, hovedsagelig bygget på det 19. århundredes puristiske og historiske synsmåder. Den retskrivning som indførtes i 1929, var også konservativ og på visse punkter mere konservativ end den tidligere retskrivning, idet den lagde hovedvægten på en slags etymologisk ortografi som i flere tilfælde ikke tog noget hensyn til århundreders lydige udvikling.

4) Den revolutionære ændring der er sket i det islandske samfund inden for den sidste menneskealder og navnlig i tiden fra og med sidste verdenskrig, har skabt et enormt behov for nye betegnelser på snart sagt alle livets områder. Hermed mener jeg ikke blot teknisk eller fagligt sprog i snævrere forstand, men også menigmands sprog. Fra at være et halvvejs middelalderligt bondesamfund er vi i løbet af nogle få årtier ved at blive et moderne mekaniseret og industrialiseret samfund, hvor langt over halvdelen af befolkningen nu bor i byer. Vore omgivelser, arbejdsmetoder og sociale forhold er totalt ændrede fra hvad de var bare i min barndom. Det er ikke mere de samme ting vi taler om.

Det turde være indlysende at de punkter jeg her har nævnt må give anledning til voksende problemer for islandsk sprogrøgt. Men lad mig sige det straks: der er stadig delte meninger om hvordan disse problemer skal løses, og nogen officielt formuleret sprogpolitik er der ikke tale om. Purismen må siges stadig at være herskende i skriftsproget og overvejende i undervisningen, bl.a. på grund af konservative lærebøger.

Når mange udlændinge har svært ved at forstå den islandske purisme og ser en slags isolationisme eller et udslag af islandsk stædighed i den, så kan det skyldes at man ikke har forstået dens historiske baggrund. Da islandske oplysningsfolk i slutningen af det 18. årh. begyndte at udgive bøger og tidskrifter for at oplyse den islandske menigmand om samtidens nye ideer og undervise i praktiske kundskaber, stod de over for det problem at finde nye ord til at udtrykke det de ville sige. Der er næppe tvivl om at de har kendt lignende strømninger i Danmark, hos forfattere som Eilschow og Sneedorff, men de havde også et andet forbillede: de kendte den gamle islandske litteratur, og dér fandt de et rigt og facetteret sprog som de ville bruge som mønster. Hertil kom også et andet og mere praktisk synspunkt. Det kunne simpelt hen ikke nytte noget at skrive om alle de nye ting de skulle oplyse folket om, i et sprog der var fuldt af fremmedord, for det ville ganske enkelt ikke blive forstået. Derfor kunne de heller ikke bruge embedsmændenes sprog, som ofte var fuldt af danismer og

var udformet i en besværlig kancellistil som menigmand havde svært ved at fatte. Disse synspunkter blev ligefrem opstillet som et program ved stiftelsen af det første islandske litterære selskab, Lærdómslistafélagið, i 1779, hvor det siges at selskabet skal bevare den "norrøne tunge" og forsøge at rense den for fremmede ord og talemåder som nu er begyndt at fordærve den. — I selskabets skrifter blev da også lanceret en lang række sproglige nydannelser; selv om de færreste af dem viste sig levedygtige, så var der med dem dannet et mønster som senere tider optog som forbillede, og de ofte klodsede nydannelser blev afløst af andre og bedre. Sprogfornyerne i det 19. årh. føjede et nyt moment til: de gik direkte til talesproget, som det taltes af landbefolkningen; derfra hentede de nye og levedygtige impulser, fra et talesprog der var forholdsvis lidt påvirket af ældre tiders danskprægede skriftsprog. Disse to kilder: talesproget og det gamle litteratursprog blev således basis for det skriftsprog som blev skabt i løbet af det 19. årh. Og endnu et moment skal ikke glemmes: sprogfornyelsen blev et vigtigt led i selvstændighedskampen, oppositionen mod danismer i sproget var parallel med den vågnende nationalitetsfølelse. Tilslutningen til det gamle litteratursprog blev imidlertid grundlaget for en konservatisme i retskrivning og lærebøger i formel grammatik, som i virkeligheden har holdt sig til vore dage.

Men det praktiske synspunkt som jeg nævnte før, har faktisk stadig sin gyldighed, selv om der nu til dags findes større sprogkundskaber hos folk. Man søger stadig at forklare nye begreber på islandsk og give dem islandske betegnelser, sådan at også menigmand kan snakke med om dem. Denne stræben hænger sammen med at man stadig anskuer det islandske sprog som en helhed, vil undgå en kløft mellem dagligsproget og et sprog der nærmer sig teknisk jargon, fuldt af fremmedord som almindelige mennesker ikke forstår. Dette synspunkt gælder endnu hos de fleste islændere, i hvert fald når det drejer sig om sprogstof der indgår i det daglige talesprog.

Men kan et sådant synspunkt nu også gennemføres i et samfund som det islandske der gennemgår en omvæltning på alle områder? Hvad angår ordforrådet er dette spørgsmål

måske det mest aktuelle i islandsk sprogrøgt i dag. Strømmen af nye begreber er stadig voksende, og nydannelserne har svært ved at holde trit med dem. Mange fremmedord har da også i de sidste årtier vundet indpas i islandsk, som regel dog islandiseret til en vis grad, sådan at deres fonetiske form ikke strider mod det islandske lydssystem. Men langt fra alle sådanne ord har opnået generel anerkendelse i skriftsproget. I flere tilfælde bruges hyppigt et fremmedord i normalt talesprog, hvor et nydannet islandsk ord foretrækkes i skriftsprog, i hvert fald af mere puristisk indstillede skribenter. Man kan nævne eksempler som *traktor*, som er det almindeligt brugte ord i talesprog, mens *dráttarvél* er hyppigt i skriftsprog; *hreyfill* for motor bruges oftest — også i talesprog — om motorer i flyvemaskiner, sjældent om biler, hvor det oftest hedder *mótor* eller *vél*, og næsten aldrig om både, de hedder normalt *mótorbátur* eller *vélbátur*. Af sådanne dubletter findes der mange, og ofte eksisterer de side om side i lang tid, men som regel vil talesprogsordet sejre til sidst.

Den strenge purisme der helt ville bandlyse fremmedord fra islandsk, har næppe mange fortalere nu til dags. Der er en større forståelse for det synspunkt, at fremmedord der kan indpasses i det islandske fonetiske og morfologiske system ikke behøver at være noget onde eller på nogen måde farlige for sproget som helhed, forudsat at de ikke fortrænger gamle og gode islandske ord. Det er også klart at et fremmedord af den art er at foretrække for en klodset og uhåndterlig nydannelse. Endelig må man skelne mellem de ord som indgår i eller øjensynlig kommer til at indgå i det almene sprog, og rene tekniske termer som udelukkende bruges af specialister og fagfolk i snævrere forstand. At disse folk bruger flere fremmedord end menigmand er uundgåeligt; de har som regel lært deres fag i udlandet og dermed den dér gængse terminologi, som de kan anvende så længe de blot henvender sig til fagfæller. Det har først betydning for almensproget i det øjeblik de skal til at gøre rede for deres faglige områder for menigmand. Men så bliver det også aktuelt at finde adækvate udtryk på islandsk som kan blive forstået af ikke-fagfolk.

På dette område er der endnu meget at gøre, eller rettere

sagt, det meste er endnu ugjort. Der findes ganske vist nogle ordsamlinger som indeholder nydannelser (f.eks. Nýyrði I—IV og Sig. Guðmundssons Tækniorðasafn), men de er begrænset til visse områder, og en del af stoffet er i virkeligheden kun forslag, hvoraf en betydelig del er faldet død til jorden. Enkelte fag har udfoldet en prisværdig energi i at udgive ordlister over tekniske termer; især må man her nævne elektroingeniørerne som har udgivet flere af den slags ordsamlinger. De har vist sig særdeles nyttige, meget af deres ordforråd er indgået i skolebøger og derfra kommet ind i det almene sprog. Noget lignende er tilfældet med flere forfattere af skolebøger og almindelige oplysende skrifter. De har lanceret en mængde nye ord som ofte er slået an og blevet gængse i almindeligt sprog. Men denne virksomhed lider af den mangel at der ikke findes nogen central registrering af nydannelser, ingen tekniske ordbøger, ud over de ordsamlinger jeg har nævnt. Her ligger en stor uløst opgave som det ville være naturligt at det islandske sprognavn tog sig af. Men desværre har nævnet aldrig haft midler til nogen større indsats på dette område, vi har måttet nøjes med at være rådgivende og hjælpende for de instanser der har beskæftiget sig med arbejde af denne art. Mit indtryk er at der inden for flere fag er en voksende forståelse for nødvendigheden af at sætte sådanne arbejder i gang, og man må håbe at denne voksende forståelse vil give sig udslag i et tilsvarende pres på de bevilgende myndigheder for at skaffe penge til en betydelig indsats på dette yderst vigtige område.

Jeg antydede før at purismen også strakte sig til en betydelig konservatisme på andre af sprogets områder end selve ordforrådet. Dette gælder både retskrivning, morfologi og syntaks. Som allerede nævnt har vi siden 1929 haft en ret konservativ retskrivning, som jeg ikke skal gå nærmere ind på, men jeg vil blot nævne et enkelt træk som viser konservatismens styrke. For et par år siden blev brugen af bogstavet z afskaffet samtidig med et par mindre ændringer i retskrivningen. I retskrivningen af 1929 blev reglerne for dette bogstavs benyttelse bestemt ud fra rent etymologiske grunde, selv om det ikke har repræsenteret nogen fonetisk realitet i mange hundrede år og først blev optaget igen i det 19. årh. i tilslutning til det ældste

islandske litteratursprog. Det havde imidlertid vist sig så vanskeligt at gøre reglerne om z begribelige for små børn at man for længe siden havde opgivet at undervise i dem i børneskolen. Men ikke desto mindre vakte afskaffelsen af dette bogstav voldsomme protester, og der har tilmed været et forslag fremme i Altinget om at indføre det igen, men sagen nåede ikke at blive færdigbehandlet i sidste Altingssamling. Dette er blot et eksempel på hvor følelsesladet diskussionen kan blive, selv når det blot drejer sig om en tilsyneladende ret ligegyldig detalje i retskrivningen.

Retskrivningsspørgsmål har imidlertid kun indirekte noget med purismen at gøre. Noget helt andet gælder morfologiske og syntaktiske spørgsmål. Her har den officielle holdning været at nægte at anerkende en række ændringer, som i nogle tilfælde er flere århundreder gamle i talesproget og har været almindelig brugt også i skriftsprog indtil det 19. århundredes konservative normalisering. Det drejer sig bl.a. om visse bøjningsformer som dels er ændret, dels forsvundet fra talesproget, uden at dette er anerkendt i skriftsprog. Noget lignende er tilfældet med visse fonetiske ændringer som heller ikke er anerkendt i skriftsprog. Lignende fænomener er naturligvis velkendte fra de andre nordiske sprog, ligesom det faktum at skriftsproget i visse tilfælde har kunnet bremse eller — helt eller delvis — standse nogle af disse ændringer. Fra islandsk kan man f.eks. nævne bøjningen af de gamle ia-stammer, ord som *læknir*, *hellir* osv. som gradvis mistede deres gamle bøjning og i hvert fald fra det 17. årh. gik over til at beholde endelsen *-ir* gennem hele bøjningen (gen. sg. *læknirs*, nom. pl. *læknirar*). I mere end hundrede år har denne bøjning været så at sige bandlyst fra skriftsproget, men den er stadig almindelig i talesprog, selv om skolelærde folk måske søger at undgå den; i visse ord er den dog stadig enerådende. Et andet eksempel er den store vaklen mellem forskellige bøjningsformer i talesproget, hvor skriftsproget kun anerkender én form. På dette område savner vi imidlertid næsten helt undersøgelser af moderne talesprog, og skriftsproget lader os her ganske i stikken. De levende, afvigende former bliver systematisk uddyddet af flittige korrekturlæsere i alle tryksager, de afvigende

former bliver betragtet som rene sprogfejl, i hvert fald hvis de kommer på tryk. Her trænger vi til grundige undersøgelser af talesprogets system, før man kan gå så vidt som til at foreslå ændringer af den gængse morfologiske normal. At den på flere punkter trænger til en revision, nærer jeg i og for sig ingen tvivl om, men det ville være forhastet i dag at fremsætte bestemte forslag, før de er underbygget med en række undersøgelser. At skriftsproget ikke har været i stand til at bremse en fonetisk ændring har vi et tydeligt eksempel på i udviklingen af *hv-* i forlyd. Denne lyd udtales nu i størstedelen af landet som *kv-*, en udvikling, som først synes at være begyndt for alvor i det 18. årh., men aldrig er trængt ind i skriftsproget. Selv i løbet af de sidste årtier, med stærkt forøget skoleundervisning og læsning, har *kv-*udtalen bredt sig kraftigt, sådan at den nu må siges at være dominerende i Reykjavík, hvilket betyder at den ældre udtale (*[χw-]* eller *[χ-]*) kun holder sig på et begrænset område. Dette foruden flere eksempler fra morfologien er en advarsel til dem der tror på skriftsprogets konserverende rolle.

Om ændringer i syntaktiske forhold gælder nogenlunde det samme som om morfologien. Der er ingen tvivl om at talesproget på flere punkter afviger fra den gængse norm som doceres i skolerne og fastholdes i skriftsproget. Som eksempel kan nævnes brugen af konjunktiv, kasusbrug ved visse verber osv. Men her gælder det samme som jeg sagde før: vi ved for lidt om disse afvigende formers udbredelse og frekvens. Også på dette område trænger vi hårdt til grundige undersøgelser for at blive klar over hvordan stillingen er. Der er ingen tvivl om at der på begge de felter jeg her har nævnt, er en betydelig generationsforskel i brugen. Den unge generation som er vokset op i et bysamfund, har en helt anden sproglig baggrund end den ældre som for en overvejende del var vokset op på landet eller i små fiskerlejer. Den ældre generation lærte sproget først og fremmest i hjemmene, under arbejde sammen med voksne, først senere kom den i berøring med de nye krav som det ændrede samfund stillede til sproget. Den unge generation i byerne er, med hensyn til udformningen af talesproget, i langt højere grad henvist til skolerne og de jævnaldrende, men disse kræfter trækker ofte i hver sin retning. Vi ser det bl.a. af at

der i de sidste årtier er opstået en betydelig slangdannelse blandt unge mennesker, især i Reykjavík. Dens ordforråd er endnu kun i ringe grad blevet undersøgt, selv om enkelte skønlitterære forfattere har forsøgt at benytte sig af slangudtryk i romaner og fortællinger, og nogle skolelærere har samlet eksempler på slang blandt deres elever. Man må dog, ligesom i andre sprog, regne med at visse af disse slangudtryk efterhånden vinder indpas i normalsproget, selv om en stor del af dem er modepræget og kun har en kort levetid.

Den unge generations ordforråd er således i et ret betydeligt omfang et andet end det ældre slægtleds. Der er ikke blot tale om den berømte generationskløft, årsagen er først og fremmest ændringen af samfundsforholdene, udviklingen fra et bondesamfund til et bysamfund med alt hvad deraf følger. Hertil kommer yderligere en meget kraftigere påvirkning fra fremmede sprog — især engelsk — gennem film, fjernsyn og radio, den yderst populære pop-musik ikke at forglemme.

Denne kombination som jeg her har skitseret: talesprogets afvigelser fra den mere eller mindre konservative norm i ordvalg, morfologi og syntaks, den sproglige generationskløft, samt dannelsen af slang hos den unge generation, danner således kernen i de problemer islandsk sprogrøgt står overfor i dag. Vi har hidtil regnet det for et særligt gode ved islandsk, at der ikke har været tale om nogen kløft mellem talesprog og skriftsprog, at der ikke har været tale om noget rigssprog over for dialekter eller socialt bestemte sproggrupper. Men det er et spørgsmål om denne tilstand ikke er i fare for at blive ændret. En alt for streng sproglig konservatisme indebærer den fare at skriftsproget fjerner sig for meget fra det talte sprog, at der skabes et skel mellem dem som har lært at udtrykke sig på det konservative skriftsprog, og dem som ikke har opnået den samme færdighed. Den islandske purisme var oprindelig, og er til dels endnu, et forsøg på at undgå netop en sådan kløft, og det må siges at den i vidt omfang har undgået det problem som er velkendt fra andre lande, at f.eks. avisartikler er skrevet i et sprog som er yderst vanskeligt forståeligt for menigmand, ikke mindst på grund af en overvældende brug af fremmedord. Men den konservative purismes fare ligger på den anden side

i at fornægte de sproglige ændringer der virkelig er sket i det levende sprog, betragte dem som absolutte fejl og prøve på at udrydde dem.

Den vigtigste opgave for islandsk sprogrøgt i denne situation er at finde en middelvej. Det gælder så vel problemet fremmedord som ændringer i selve sprogsystemet. Det ville være misvisende at sige at den strenge konservatisme er enerrådende i folks indstilling til sproget. Et voksende antal skribenter og sprogfolk gør sig klart at en konservativ purisme af strengeste slags ikke er gennemførlig. Problemet bliver derfor at finde fornuftige kompromiser som ikke åbner alle døre på vid gab for strømme af fremmedord, ikke anerkender alle afvigelser fra normen blot fordi de er afvigelser, uden at vide noget om deres udbredelse. Herom tror jeg i virkeligheden de fleste islandske sprogfolk i princippet er enige, selv om de har været uenige i forskellige detailspørgsmål. Den store vanskelighed er, som jeg før har nævnt, at vi mangler undersøgelser af talesproget i dag, og at vi mangler midler til at koordinere det arbejde som er blevet gjort og er ved at blive gjort for at skabe en islandsk terminologi på en lang række områder. Det skal ikke være nogen hemmelighed at i de år jeg har siddet i det islandske sprognævn, har jeg hele tiden følt det særdeles frustrerende ikke at have været i stand til at gøre nogen virkelig indsats på dette felt. Personlig har jeg ikke haft tid til meget på grund af andet arbejde, og det samme gælder mine kolleger, og de midler vi har haft til rådighed, har ikke strakt til at have lønnet arbejdskraft i noget nævneværdigt omfang.

Men de problemer jeg her har antydnet, bliver mere og mere påtrængende og man må virkelig håbe at der må findes en løsning i nær fremtid. Man kunne tænke sig et nærmere samarbejde mellem sprogfolk, lærere på alle skoletrin og de fagfolk der arbejder med nye fagområder, for at organisere de vigtigste forarbejder der kræves, og for at lægge pres på de bevillende myndigheder for at skaffe de nødvendige midler til arbejdet.

Denne oversigt som jeg har forsøgt at give, er blevet til en slags jeremiade i anledning af de ting der ikke er blevet gjort

her i landet. Som en smule modvægt skal jeg til slut nævne et lyspunkt. Igennem mit arbejde ved det islandske ordbogsinstitut har jeg fået tydelige beviser for at folks interesse for sproget er meget udbredt og meget stor. Her tænker jeg først og fremmest på de reaktioner som vi, medarbejderne ved ordbogen, har fået på vore radiocauterier om islandsk sprog, hvor vi også jævnlig får indflettet en del principielle betragtninger om sproglige spørgsmål. Det har været en ret udbredt forestilling hos menigmand at der kunne opstilles absolutte regler for hvad der er rigtigt sprog, at en sådan norm er en uforanderlig størrelse. Denne forestilling er naturligvis baseret på den konservative purisme. Men jeg tror at denne forestilling ikke mere er så udbredt som den har været. Om vi ordbogsfolk har bidraget til at undergrave den, ved jeg ikke, der har også været mange andre faktorer der har virket i samme retning. Men jeg ser heri et tegn på voksende forståelse for de synspunkter jeg nu har skitseret, en forståelse af at der *er* virkelige problemer for islandsk sprogrøgt i dag, og at disse problemer hverken kan løses ved at lukke øjnene for de sproglige ændringer eller ved at kaste alle gamle normer over bord.